

İBADOV ŞAHMAR

*AMEA İnsan Hüquqları Elmi Tədqiqat  
İnstitutu, Milli təhlükəsizlik və Erməni  
araşdırmaları şöbəsinin dissertantı**E-mail: TarixVəOnunProblemləri@gmail.com***QLOBALLAŞMA, İQTISADI DƏYİŞMƏLƏR VƏ DÖVLƏTİN ROLU****Key words:** Globalization, national, state, politics economy, transnational**Ключевые слова:** Глобализация, национальный, государство, политика, экономика, транснациональный**Açar sözləri:** Qloballaşma, milli, dövlət, siyasət, iqtisadiyyat, transmilli

Müasir mərhələdə, yeni sivilizasiyaların bir-birini əvəz etdiyi qloballaşan dünyada insanlar qarşılıqlı asılılıq və daha sıx təmaslar sistemində hərəkət etmək məcburiyyətindədirlər. Belə ki, qloballaşma, ən yeni informatika və telekommunikasiya vasitələrinin genişlənməsi sayəsində dünya miqyasında coğrafi sərhədləri və qütbləri aşaraq bəşəriyyətin böyük hissəsinin vahid iqtisadi-maliyyə, ictimai-siyasi və mədəni əlaqələr sistemində cəlb edən, milli, mədəni və siyasi məkanlarda birləşdirilən, iqtisadi, siyasi, sosial qarşılıqlı əlaqələrin mürəkkəb diapazonunu yaradan və mədəni faktorlarla qarşılıqlı ifadə edilən kompleks prosesdir.

Qloballaşma, hər bir dövlətin dünyaya uğurlu iqtisadi, siyasi və sosial inteqrasiyası məsələlərinin düzgün müəyyən edilməsində əsas amillərdən olduğundan, onunla məşğul olan siyasətçilərin qarşısında yaranan sualların siyahısı sonsuzdur: qloballaşma təsirlərinin qeyri-bərabər paylanmasının səbəbi nədir?; qloballaşma milli dövlətlərə necə təsir edir?; siyasi müstəvidəki müzakirələrdə spesifikasiya qazanan milli dövlətin funksiyası sona çatdı mı, yoxsa hələ oynayacağı həyati bir rol var mı?; dövlətin qloballaşma çağırışlarına həlledici təsir etməyə hansı imkanları olacaq?; insanların qloballaşmadan istifadə edə bilməsi üçün dövlət strukturları neçə təkmilləşməlidir?; dövlət tənzimlənməsindən çox submilli və üstmilli səviyyələrlə asılılıqda cərəyan edən qloballaşma və regionlaşma proseslərinə necə baxılmalıdır? və s.

Dövlətlərin milli maraq anlayışı və yürütdüyü siyasət əsasən subyektiv xarakter daşıyır. Bu bir qayda olaraq dövləti idarə edənlərin ölkəsinin maraq və imkanlarını necə qiymətləndirmələri və hakim elitanın hansı səriştəyə malik olmaları, dövlətin siyasi rejiminin fəaliyyət səmərəliliyi və hansı strateji doktrina daşıyıcısı olmaları ilə ölçülür (1,272). Dövlətlərin təbii resurslar diapazonu kəmiyyət və keyfiyyət çeşidində onun siyasi müstəqilliyi, iqtisadi təhlükəsizliyi və dirçələşinin təməl bazasını təşkil etdiyindən beynəxalq geosiyasətdə təbii resursların faktoru müstəsna əhəmiyyət daşıyır. Planetin əsas ziddiyyətləri olan dünyanın bölüşdürülməsi və xammal mənbəyi uğrunda rəqabətin getdikcə daha kəskinləşməsi qloballaşma ilə meydana çıxan təsirləri, sosial, iqtisadi, mədəni və siyasi təşkilatlarda dəyişiklikləri gücləndirir. Bunlar isə öz növbəsində dövlətlərin siyasətinə və idarəetmə sistemlərinə global miqyasda qarşılıqlı təsir etməklə özlərini sonsuz sayda ifadə edir.

Funksional baxımdan yeni siyasi təşkilatların yaradılması və yeni siyasi oriyentirlərin formalaşmasından yaranan siyasi məkan ikiqütblü, yaxud polisentrik olsa belə, kütlənin tələblərinə cavab verməli, onların mənafeələrini ifadə etməli, inkişafa və tərəqqiyə kömək göstərməlidir. Başlıcası isə dövlət müstəqilliyinin əsası kimi milli suverenliyi, o cümlədən daxili siyasi məsələləri də qoruyub saxlamalıdır. Odur ki, qloballaşmanın milli məkanlara təsiri prosesində dövlətin daxili siyasi inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qloballaşma, milli

dövlət və iqtisadi təsirlərlə bağlı fərqli fikirlər mövcuddur. Bəzi siyasətçilərin fikrincə qloballaşma milli dövlətləri və qlobal institutları zəiflədir, tədricən milli dövlətlərin funksiyaları və səlahiyyətlərini üzərinə götürür. "Qloballaşma" ilə ərazi sərhədlərinin əhəmiyyətinin azalması" və onunla paralel olaraq "idarəetmənin milli səviyyəsinin" əhəmiyyətinin də azalması hadisəsi arasında yüksək əlaqə olduğu göstərilir (2, 6). Eləcə də milli bazarlarda yaranmış, milli sərhədlər daxilində formalaşmış və yarandığı gündən dövlətin yardımına əsaslanan mövcud beynəlxalq iqtisadi sistem ilə milli dövlətarasındakı münasibətin başa çatdığı və qloballaşmanın "milli dövləti zəiflədən lazımsız, siyasəti mənasız edən, milli suverenliyi zəiflədən bir proses olduğu irəli sürülür (3,84). Digər sosioloqlar qlobal qarşılıqlı əlaqələrinin intensivləşdirilməsi, xüsusən də beynəlxalq münasibətlərdə dünya siyasətində dramatik dəyişikliklərə səbəb olacağını, milli dövlətin isə beynəlxalq siyasətin diqqət mərkəzində olacağını fərz edirlər. Yəni, qloballaşmada milli dövlətin bir sıra mühüm funksiyaları: səlahiyyətləri, strukturu, suverenliyi və legitimliyinin zəiflədiyi müşahidə olunur. Bəzi müəlliflər isə qloballaşmanın tez-tez milli-dövlətləri məhv edən və mənsubiyyətlərini dağıdan təhlükə - fərdi qüvvə kimi baxılmasının əksinə çıxır və milli-dövlətlərin qloballaşma prosesində qurban deyil, əslində bir məhsul olduğunu, onun özgəninkiləşdirmə və sosial parçalanma ilə yaxın sinonim deyil, milli dövlətləri dağıtmadan onlarla qismən uyğun olan şəbəkələr və transmilli həmrəylik yaratdığını qeyd edirlər (4,76). A. Vend bunun əvəzində, qloballaşmanın dövlətlərə, bilavasitə, beynəlxalq münasibətlərə dövlətin yenidən gücləndirilməsi yolu ilə eyni zamanda təsir göstərən bir fenomen kimi başa düşülməli olduğunu qeyd edir. Belə bir yanaşma beynəlxalq münasibətlər alimlərinin keçmiş agent-struktur müzakirəsindən daha ümumiləşdirici bir yanaşma tərzinə keçidlə bağlı çoxsaylı çağırışlarını əks etdirir (6,335-337). Başqa mümkün tədqiqat yolu qloballaşmanın beynəlxalq siyasi iqtisadiyyat nəzəriyyələrini aradan qaldırmadığının etirafından irəli gəlir. Burada tənzimləyici siyasətin iqtisadi koordinasiyası ilə makroiqtisadi siyasət koordinasiyası arasında bir paralellik olduğu göstərilir. Məsələn, Maykl Veb iddia edir ki, kapital nəzarətlərinin qaldırılması mübadilə kursu koordinasiyasının iflasına gətirib çıxarmır. Əksinə, o dövlətləri mübadilə kurslarını idarə etmək üçün maliyyə və pul siyasətlərini əlaqələndirməyə məcbur edir (7, 309-312.) D.Dreznerə görə isə tarif və kvotaların azaldılması da bənzər şəkildə tariflərlə bağlı danışıqlardan ticari maneələr rolu oynaya biləcək tənzimləyici siyasətlərlə bağlı danışıqlara doğru bir dəyişikliyə gətirib çıxarmışdır. Qloballaşma əvvəllər tamamilə milli olan mübahisəli qlobal problemlərin yeni bir dəstinin törəməsi yolu ilə beynəlxalq siyasi iqtisadiyyatı dəyişdirmişdir. Bu yeni bir qlobal siyasətə deyil, yeni sövdələşmə səhnələrinə gətirib çıxarmışdır (5,78).

Göründüyü kimi, qloballaşma ilə bağlı müzakirələr ətrafında fərqli baxışlar məsələyə təhlil zamanı kompleks yanaşma tələb edir.

Müasir milli-dövlətin iqtisadi yönümü qlobal tendensiya ilə əmək və maliyyə xidmətlərinin sərbəst və sürətli hərəkət istiqamətində tez-tez münaqişə yarada bilən milli iqtisadi maraqlara cəmlənmişdir. Bu proseslər müasir milli-dövlətin yeni dövrdə indiki formada yaşaya bilməsini və ya tədricən yaranan çoxmillətli və ya regional siyasi qurumlarla, aktorlarla əvəz olunması məsələsini doğurur. Qloballaşma və dövlətin rolunu araşdırdıqda bir sıra asılılıqlara aydınlıq gətirilməlidir. Onlardan biri iqtisadi asılılıqdır.

Qloballaşmanın əksər müzakirələri iki aspekti vurğulayır. Birincisi kapital axını və əmtəələr kimi özəl iqtisadi qüvvələrin böyüklüyüdür. İkincisi isə, bu fenomenin determinist keyfiyyətidir. Qloballaşma zamanı daim artan qarşılıqlı asılılığın arxasında: ticarət və investisiya liberallaşdırılması; texnoloji yeniliklər və kommunikasiya xərclərini azaldılması; sahibkarlıq; qlobal sosial şəbəkələr kimi hərəkətverici qüvvələr durur və bu qüvvələr əsas faktor

olaraq iqtisadi inteqrasiya prosesinin genişlənməsini izah edə bilər.

Qloballaşma və beynəlxalq rəqabətin gücləndiyi günümüz şərtlərində milli firmaların texnoloji innovasiya qabiliyyətinə sahib olması və bunu inkişaf etdirməsi, onların davamlı mövcudluğu və milli (müstəqil) iqtisadiyyat baxımından çox əhəmiyyətlidir. Rəqabət gücü yüksək olan ölkələr qlobal bazara güclü və daha çox mənfəət əldə edən tərəf olaraq daxil olarkən, zəif olanlar qlobal bazarda istehlakçı qismində və beynəlxalq kredit qurumlarına borclu tərəf kimi iştirak edirlər. Ölkələrin rəqabət gücü milli firmaların rəqabət gücüdür. Milli firmaların qlobal bazarda yüksək performans göstərməsi dolayısı yolla ölkə vətəndaşlarının sosial rifahının daha da yaxşılaşmasını təminat altına alır. Milli firmaların rəqabət gücünün formalaşmasında dövlət milli rəqabət gücünün inkişaf etdirilməsinə dəstək verməlidir.

Milli dövlətlər beynəlxalq və yerli səviyyələrdə bazar siyasətini və nizamlanmanı hazırlayır və qəbul edirlər. Bu yolla onlar konkret fəaliyyət növlərinin daha da geniş iqtisadi inteqrasiyası və qarşılıqlı asılılığında böyük rol oynayırlar. İqtisadi sahələrdəki artan qlobal inteqrasiya prosesi 1980-ci illərdə intensivləşməyə başladı. Dünya Ticarət Təşkilatı xarici investor haqqında kodeksin qəbul olunması üçün uzun illərdir ki, mübarizə aparır. 1950-1960-cı illərdə beynəlxalq əmtəə ticarətinin oynadığı funksiyaları hal-hazırda fiziki, maliyyə və bəşəri kapital yerinə yetirməkdədir. Bu prosesdə əldə olunan uğurların göstəriciləri kimi xarici ticarət və eksport kvotaları, eləcə də xarici investisiyaların dinamikasının artması və keyfiyyət tərkibinin transformasiya uğraması, istehlakda xarici faktorların rolunun güclənməsi və s. kimi məsələlər göstərilə bilər. Bir çox kiçik və orta ölkələr kifayət qədər resurslara malik deyillər, bu isə onların iqtisadi artımının və inkişafının qarşısını alır. „Zəif dövlətlər həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə effektiv idarəetmənin həyata keçirilməsinə mane olan başlıca əngəldir” (8, məd.42). Ümumi məqsədlər əldə etmək və bu xaqaların rifahı naminə idarəçiliyin möhkəmləndirilməsi zəruridir. Bu, dövlətlərin qlobal dünyada ikili rollarını başa düşmələrini tələb edir. Beləki, hər bir dövlətin sərbəst şəkildə yaşayış naminə öz cəmiyyəti və bütün ölkələrin vətəndaşları üçün kollektiv məsuliyyət var. Qloballaşma ilə nadir halda bağlı olan İnstitusional təşvişə baxmayaraq, dövləti əvəz edən və ya onunla rəqabətdə olan heç bir başqa təhsil mövcud deyildir. Beləliklə, qloballaşma prosesinin uğurlu idarəedilməsi hər şeydən əvvəl dövlətlərin ikili rollarına müvafiq hərəkət etməni tələb edir (8, məd.43). İnkişaf naminə kənd təsərrüfatının proporsiyalarını optimallaşdırmaq və intensiv metodlarla artıma nail olmağın yeganə yolu qlobal iqtisadiyyata qoşulmaqdır. Ancaq inteqrasiya o deməkdir ki, bu ölkənin iqtisadiyyatı birbaşa xarici bazarlarla tənzimlənir. Dolayısı ilə bu ölkə ümumi iqtisadi bazara təsir etmək gücünü itirir. Bu dövlətlərdə qloballaşmanın praktiki gerçəkləşməsi üçün iqtisadi liberallaşmanın əldə olunması daha vacibdir. Yəni, “maliyyə sektorunun əks tənzimlənməsi, xarici valyutalara nəzarətin tədricən aradan qaldırılması və azad ticarətin genişləndirilməsi bir arada cəmləşməlidir. Maliyyənin əks tənzimlənməsi kapital, eləcə də, faiz göstəricilərinin üzərində olan nəzarəti, banklara və digər maliyyə servislərinə giriş üçün maneə olan ənənəvi baryerlərin aradan qaldırılmasına qətib çıxardır” (9,2). Bu zaman daha çox inteqrasiya olunmuş qlobal şərait siyasətin tamlığının artma dərəcəsini, ciddi boşluqların doldurulmasını və beynəlxalq maliyyənin möhkəmlənməsini tələb edir. Makroiqtisadi siyasət, ticarət siyasəti, kömək göstərmək siyasəti maliyyə və ekoloji siyasətin sıx uzlaşmasını qloballaşmanın artırılmış nəticələrinin ümumi məqsədlərə təsir etməsində təmini zəruridir (8, məd.48).

İnkişaf və yoxsulluğun aradan qaldırılması öhdəliklərin uğurla yerinə yetirilməsi hər bir ölkə daxilində, eləcə də beynəlxalq səviyyədə mövcud olan yaxşı idarəetmədən və maliyyə, pul və ticarət sistemlərindəki şəffaflıqdan asılıdır. Bu açıq, obyektiv, qaydalara əsaslanan,



aşkar və ayrıseçkilik salmayan çoxşaxəli ticarət və maliyyə sistemlərinə əsaslanmaqla mümkündür (8). Dünya bazarı qanunlarının fəaliyyət göstərdiyi dairələrdə bilavasitə dövlətlərarası iqtisadi regional inteqrasiya dünya ictimayətinin coğrafiyasına təsir göstərir. Regional iqtisadi və ticari blokların inkişafında azad ticarət mühüm rol oynayır. Dövlətlərin azad ticarətin müdafiəsi və ticarətdəki baryerlərin azaldılması üçün gördükləri səylər 1995-ci ildə hərtərəfli ticarət sistemi – Ümumdünya Ticarət Təşkilatının yaradılması ilə yekunlaşan keçmiş Ticarət və Tariflər üzrə Baş Sazişin səkkiz ardıcıl sövdələşməsində əks olunmuşdur. Nəticədə həm də xidmətlərin və kapitalın axınının liberallaşdırılmasına başlandı (10). Azad ticarət müxtəlif regionlara öz aralarında müxtəlifliklərini nəzərə almaqla ixrac etmək imkanı verir və ixtisaslaşmaya şərait yaradır; o həmçinin başqa ölkələrdən əmtəə və servis əldə etmə imkanının artırılması yolu ilə vətəndaşların ehtiyac seçimlərini genişləndirir. Ticarət rəqabətdə qabiliyyətlik qiymətləri aşağı sala və real maaşları artırarsa, bütün ölkələrə xeyir gətirir, çünki o istehlakçıların seçimlərini və məhsulların keyfiyyətini artırır. Bu eyni zamanda qəbul edilmiş bəzi inamlara “ölkələr bir-birilə iqtisadi yarış içində deyillər” və ya “onların istənilən iqtisadi problemləri dünya bazarında yarışa bilmək üçün uğursuzluğa gətirə bilər” kimi fikirlərə ziddir (11, 6). Çünki, yarışan ölkələr deyil, şirkətlərdir. Əgər Avropa iqtisadiyyatı uğurludursa, bu ABŞ iqtisadiyyatına daha geniş bazarlar və yüksək keyfiyyətli əmtəələrini daha ucuz qiymətlər satmağa yardımcı olacaqdır”(11, 6). ÜDM-un real artımının ticarət balansını və istehsalçılar arasındakı rəqabətlə deyil, daxili istehsalın inkişafı ilə əlaqədar olması ilə bağlı dəlillər çox güclüdür. Ölkələrin malik olduqları nisbi üstünlükləri (tarixi ənənə, milli-mental xüsusiyyətlər, təbii ehtiyatların miqyasına görə istehsal və xidmət sahəsində müəyyən üstünlüklər) inkişaf prosesləri, repressiv meyillər və ümumiyyətlə müxtəlif amillərin təsiri ilə dəyişiklərə məruz qalır. Odur ki, “milli yaşam standartlarının müəyyənləşdirilməsində dünya bazarları uğrunda yarışlara nəzərən daxili faktorlar daha çox təsiredir” (11, 6).

Qloballaşmanın başqa müsbət təsiri şirkətlər arasında rəqabətin artmasıdır, belə ki, bu daha aşağı qiymətlərə malik olan əmtəələrə çıxışı olan alıcılara xeyir gətirir. Həm İEO, həm də İOO-lərdən azad ticarət vasitəsilə qazananlar daha çox ən kasıb ölkələrdir. Belə ki, onlar əmtəələri daha münasib qiymətə əldə edə və uyğun olaraq da daha yaxşı yaşayış standartlarına malik ola bilərlər. Bu baxımdan azad ticarətə dolayısı yolla yoxsulluğu azaldan vasitə kimi də baxmaq olar. Təəssüf ki, indiyə kimi İEO-lər İOO-lər üçün bəzi əhəmiyyətli sahələrdə olan mövcud qoruyucu maneələr aradan qaldırmaıb. Həqiqətən də “dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya İOO-lərdə inkişaf və yoxsulluğun azaldılması üçün çox güclü vasitədir, əgər varlı dövlətlər öz iqtisadiyyatlarının açıqlığını daha da artırarsa, bu vasitə daha da güclü olacaqdır” (12,5). Doğrudur, qloballaşma özü ilə bir çox imkanlar gətirir, lakin bir həqiqətdir ki, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya edən ölkələrin əhalisinin müəyyən hissəsi üçün itkilər də gətirir. Məsələn: iqtisadiyyatın yenidən qurulması qısa zamanda işsizliyə səbəb ola bilər. Bu isə dövlətin qloballaşmanın itkilərini minimuma endirməyə kömək etmək üçün müdaxilə etməli olduğu sahələrdən biridir. Hər dəyişikliyin nizamlanma xərcləri-itkiləri var və bu əsaslarda dəyişiklik prosesindən imtina qısa müddətlidir. Texniki dəyişikliklər də xərclərə səbəb olur, lakin bu onun qəbul edilməməsinin səbəbi deyil. “Müasir texnologiyalar və artan iqtisadi inteqrasiya yoxsulluğun və bütün zamanlarda onun artmasının aradan qaldırılmasına müsbət təsir göstərmişdir” (13). Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın öz itkiləri olsa da, itirilmiş imkanları nəzərə alsaq inteqrasiya etməmək daha böyük itkilər deməkdir. Məsələn burasındadır ki, yerli və beynəlxalq dəyişikliklərə uyğunlaşmaqda yaranan itkiləri minimuma endirməklə insanların qloballaşmadan xeyir götürməsinə əminliyi yaratmaq lazımdır (14).

Qloballaşmadan hələ də az sayda dövlətlər xeyir əldə edə bilərlər və dünyanın bəzi regionları

dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etməyiblər. Bəzi dövlətlər artan qarşılıqlı asılılığa öyrəşməyiblər və nəticə etibarilə çoxları qloballaşma ilə əlaqədar itkilərdən əziyyət çəkirlər. Helayner məsələyə belə münasibət bildirmişdir: "Məsələ – həm milli, həm də qlobal səviyyədə - şüurlu siyasi seçimlər arasından insanların rifahını maksimum etmək üçün işləyən yeni qlobal sistem yaratmaqdır. Hamımızın qarşısında duran məsələ qloballaşmanı daha funksional etməkdir, onu 'sivililləşdirmək'dir" (15, 5). Maliyyəçi və filantrop C.Sorosun fikrincə, müasir qlobal iqtisadiyyatın doğurduğu ağır nəticələrdən, hətta qarşısızalmaz tendensiyalardan fərdlər əziyyət çəkirlər. Bu kontekstdə o, transmilli şirkətləri, beynəlxalq korporasiyaların siyasətini ciddi tənqid edir. C.Soros: "Bütün bunlar, təəssüflər olsun ki, mənə deməyə məcbur edir ki, açıq cəmiyyət bir universal ideya kimi Qərbi çox da narahat etmir...Nəticədə biz tam başqa perspektiv qarşısında yıq" (16, 155). Onun fikrincə, dövlətlərin maraqları heç də həmişə vətəndaşların maraqları ilə üst-üstə düşmür və insan hüquqlarının mühafizəsi üçün çox az vasitə və imkanlar cəlb edilir. Bir sıra beynəlxalq müqavilələr bağlanmış və institutlar yaradılmışdır, ancaq onların təsiri suveren dövlətlər tərəfindən ayrılmış dar sfera ilə məhdudlaşdırılır. Milli sərhədlər daxilində baş verən hadisələr böyük çoxluqdan, beynəlxalq nəzarətdən xaricdə qalır. Repressiv rejimlərdə yaşayan insanlar xaricdən müdafiəyə ehtiyac duyurlar. Dövlətlər başqa dövlətlə olan münasibətlərinə nisbətə öz vətəndaşlarına münasibətdə daha çox sui-istifadələrə, haqsızlıqlara yol verirlər. Dünya rəşional, insanpərvər, qarşılıqlı fayda verən əməkdaşlığa meyilli, bəşəri status almış həm Qərb, həm də Şərq dəyərlərindən bəhrələnən qloballaşmaya ehtiyacdır (16,155). Qloballaşmanı hamıdan ötrü imkana çevirmək üçün gələcəkdə Sorosun "bazar fundamentalizmi" fikrini ötüb keçən və təcrübü gercəkləşən yeni baxışlara ehtiyacımız var.

Qloballaşma böyük potensiala malik olmasına baxmayaraq, münasib daxili şərtləri nəzərə almadan, bir çox insanlara mənfi nəticəsi də ola bilər. Təbii ki, insanların əhəmiyyətli hissəsi öz həyat şəraitinə təsir edə bilmirsə, sözsüz ki, beynəlxalq siyasi arenaya da təsir edə bilməyəcəklər. Təsirli texnologiya üstünlükləri dünya əhalisinin yalnız kiçik bir hissəsinə xeyir gətirir. Hələ də sosial və iqtisadi qütbləşmə geniş yayılmış, çoxlu kasıb dövlətlər dünya ticarəti və investisiyalarından kənardadırlar. Qloballaşan, zənginləşən qarışıq dünyanın təcrid olunmuş qlobal aşağı təbəqə ilə əməkdaşlıq etməsi heç də asan deyil (17). Lakin buna baxmayaraq, yoxsulluğa qarşı milli və beynəlxalq səviyyələrdə mübarizə, təkə inkişaf üçün deyil, həm də demokratik idarəçiliyin səmərəliliyi üçün lazım olan ictimai etimadın və insan kapitalının bərpası strategiyasının mühüm aspektidir, eləcə də yerli və beynəlxalq problemləri həll etmək iqtidarında olan güclü demokratik dövlət qurumlarının olması ilə mütləqdir. Güclü demokratik institutlar, siyasi, iqtisadi və sosial qaydaların əsaslı təminatında və insan inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasında mühümdür. Qloballaşmanın üstünlüyündən istifadə etmək üçün, inkişaf etməkdə olan ölkələr öz demokratik institutlarını və dövlət idarəetməsini gücləndirməsi və müasirləşdirməsi zəruridir.

Məlumdur ki, beynəlxalq institutlarda təmsil olunmada da xalqlar arasında mühüm hakimiyyət disbalansı mövcuddur. Məhz bu səbədən bəzi ölkələr başqalarına nisbətən beynəlxalq iqtisadi və siyasi gündəliyə təsir etməkdə daha az gücə malik olur və ticarət, eləcə də siyasi sazişlərə qoşulmaq üçün təzyiqi hiss edirlər. Geniş siyasi, iqtisadi qərarların hazırlanması səviyyəsində beynəlxalq qruplaşmaların az məsuliyyət göstərməsi isə milli demokratiyanı sarsıdır. Nəticədə, qloballaşmanın cari forması bir tərəfli olur və ən nüfuzlu dövlətlər tərəfindən formalaşır. Təbii ki, bu qaydalar inkişaf etməkdə olan və keçid dövründə olan dövlətlərə xüsusilə kömək etmir. Əslində "qloballaşma artmaq və inkişaf etmək üçün güclü və dinamik qüvvə ola bilər". Əgər qloballaşma dövlətlər tərəfindən layiqincə idarə

olunarsa, beynəlxalq səviyyədə davamlı və ədalətli inkişafın əsasları qoyula bilər. Buna görə, hamının əsas maraqlarına cavab verən açıq və birbaşa dialoqlar vasitəsiylə razılaşdırılmış qərarlar axtarışında inadla çalışmaq vacibdir (18).

Göründüyü kimi, dövlət iqtisadiyyatın qloballaşmasında əhəmiyyətli rol oynamalı olacaq. Vətəndaşların qloballaşma imkanlarından bərabər xeyir götürməkləri üçün onlara yüksək səviyyəli təhsilə, səhiyyəyə, İKT-yə, sosial təhlükəsizlik şəbəkəsinə və infraqurultura çıxışı lazımdır. Dövlətin rolu vətəndaşlara bu xidmətlərə çıxışları təmin etməkdir. Zəif dövlət institutları və qeyri-dəqiq sosial siyasət ilə xarakterizə olunan ölkələrdə qloballaşmanın iktilərini minimallaşdırmaq çətin olacaqdır. Ona görə də güclü dövlət institutları və sosial rifah qloballaşan dünyada əsasdır. Cəmiyyətin qloballaşmadan tam faydalanması və onun mənfi təsiri azaltmaq üçün, ölkələrə: dövlətin demokratik institutların gücləndirilməsi və lazım gələrsə, desentralizasiyanın dəstəklənməsi; sosial siyasətin, xüsusilə sosial müdafiə sisteminin gücləndirilməsi; sosial kapitalın gücləndirilməsi; mənbələrin səfərbər edilməsinin effektiv strategiyasının təşviq edilməsi və vergi inzibətçiliyi sisteminin təkmilləşdirilməsi; inkişaf üçün texnologiya, yenilik və bilik tətbiqini və yaranışını müdafiə etmək məqsədilə ictimai sektorda bacarığın yaradılması lazımdır (19).

Qloballaşma öz tərəfdarlarını iqtisadi inkişafın gələcək perspektivlərinin və siyasətlərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı milli dövlət üzərində ciddi düşünməyə vadar edir. Qloballaşma hadisəsi bir tərəfdən ölkələri dövlətüstü (məs.BVF, DTT) səviyyədə orta mənafelərini təmin edən və qoruyan təşkilatlarda iştirakını, eləcə də ticarət və maliyyə aktorlarında sərbəstləşmənin lazımlı olduğunu ön plana çıxarır, digər tərəfdən milli və dövlətaltı (dövlət qurumları və ya yerli özünüidarə) səviyyələrdə daha da təkmilləşdirilmiş yeni idarəetmə modellərini zəruru edir. Əks halda, qloballaşma prosesində milli dövlətlərin iqtisadi və digər sahələr üzrə siyasətlərini müəyyənləşdirmə imkanlarının zəifləməsi dövlətüstü təşkilatların hökmranlığının, eləcə də onların qərarları və idarəetmə qaydalarının milli dövlətlərin idarəçilik qaydalarına təsiri daha da güclənəcəkdir.

## ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov Ə. Geosiyasət. Bakı, Aypara, 3, 2010, 604 s.
2. Jason Powell and Tim Owen Globalization and Social Policy: A Parley With Anti-Reductionist Sociology © Casa Verde Publishing, 2007 · ISSN 1681 2816 Journal of Societal & Social Policy, Vol. 6/3: 1-22 .
3. Burgi N., Golup P. Küreselleşme Gerçekten Ulus-Devletleri Lüzumsuz Hale Getirdimi? / Çev.: Atalık A., Türkiye Günlüğü, sayı 64, 2001, 124 s.
4. Jean-Francois Bayart. Global Subjects: A Political Critique of Globalization. Polity, 2007, 392 p.
5. Drezner D. W. Globalization and Polisy Convergence. © Internatioanal Studies Association. 2001. Published by Blascwell Publishers, 350 Main Street, Malden. MA02148, USA, 108 Cowley Road. Oxford OX4 1JF, UK. pp.53-79.
6. Aleksandr Wendth. The- Agent Strukture Problem International Relations Theory . International Orqanization 41, №3, 1987, pp. 335-370.
7. Micahel Webb. International Ekonomik Strukture, Government Interests, and International Coordination of Makroekonomik Adjustments Policies. International Orqanization 45, №3, 1991, pp.309-342
8. ООН, 2000, Доклад тысячелетия, Мы, народы: роль Организации Объединенных



- Наций в XXI веке. Доклад Генерального секретаря, A/54/2000) 18
9. Bertucci G, Alberti A. Globalization and the Role of the State: Challenges and Perspectives. pp.1-26
  10. World Trade Organization, 1998, Annual Report Geneva.
  11. Krugman P. Competitiveness: A dangerous obsession, in Foreign Affairs, New York. 1994, Mar/Apr, Vol.73, Issue 2.
  12. Stern N. Globalization and Poverty, address at the Institute of Economic and Social Research, Faculty of Economics, University of Indonesia. December 15.
  13. Sen Amartya. If It's Fair, It's Good: 10 Truths about Globalization. Los Angeles Times. 2001, Syndicate, Saturday-Sunday, July 14-15.
  14. ООН, 2001, Пятилетняя оценка прогресса, достигнутого в реализации генерального Резолюцию 50/225 о государственном управлении и развитии ". Доклад Генерального секретаря, A/56/127-E/2001/101.
  15. Helleiner Gerald Karl. Markets, Politics and Globalization: Can the Global Economy Be Civilized? 10th Raul Prebisch Lecture delivered at the Palais des Nations, UNCTAD Geneva. 2000.
  16. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности. М.: ИНФРА-М, 1999, 262 с.
  17. Commission on Global Governance Report. Our Global Neighbourhood, Oxford University Press, Oxford. 1995.
  18. United Nations Conference on Trade and Development. Tenth session, Bangkok Declaration, Global Dialogue and Dynamic Engagement. 2000.
  19. Организация Объединенных Наций. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей. 18 сентября, 2000, A/RES/55/2. Пункт 60 b.

ИБАДОВ Ш.

*E-mail: TarixVəOnunProblemləri@gmail.com*

### Глобализация, экономические изменения и роль государства

В статье анализируется роль глобализации в правильном и точном определении вопросов экономической, политической и социальной интеграции государств в мировое пространство. Разъясняются причины неравномерного распространения воздействий глобализации, влияние глобализации на национальные государства, а также экономические изменения и роль в этом государств. Отмечается, что для равномерного распространения глобализации необходима новая, более усовершенствованная модель управления на уровне национального государства и государственной системы или организаций местного самоуправления.

İBADOV SH.

*E-mail: TarixVəOnunProblemləri@gmail.com***Globalization, economic changes and the role of the state**

This article analyzes the role of globalization in the correct and precise determination of the issues of economic, political and social integration of the states into the global community. It explains the reasons of uneven distribution of the effects of globalization, the impact of globalization on national states, as well as economic changes and the role of the states in it. It is noted that for a uniform distribution of globalization requires a new, more sophisticated management model at the level of the nation-state and state system or organizations of local government.

***Rəyçilər: t.e.d. M.B.Fətəliyev******Mənbəşünaslıq, tarixşünaslıq və metodika kafedrasının 27 mart 2012-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 09)***